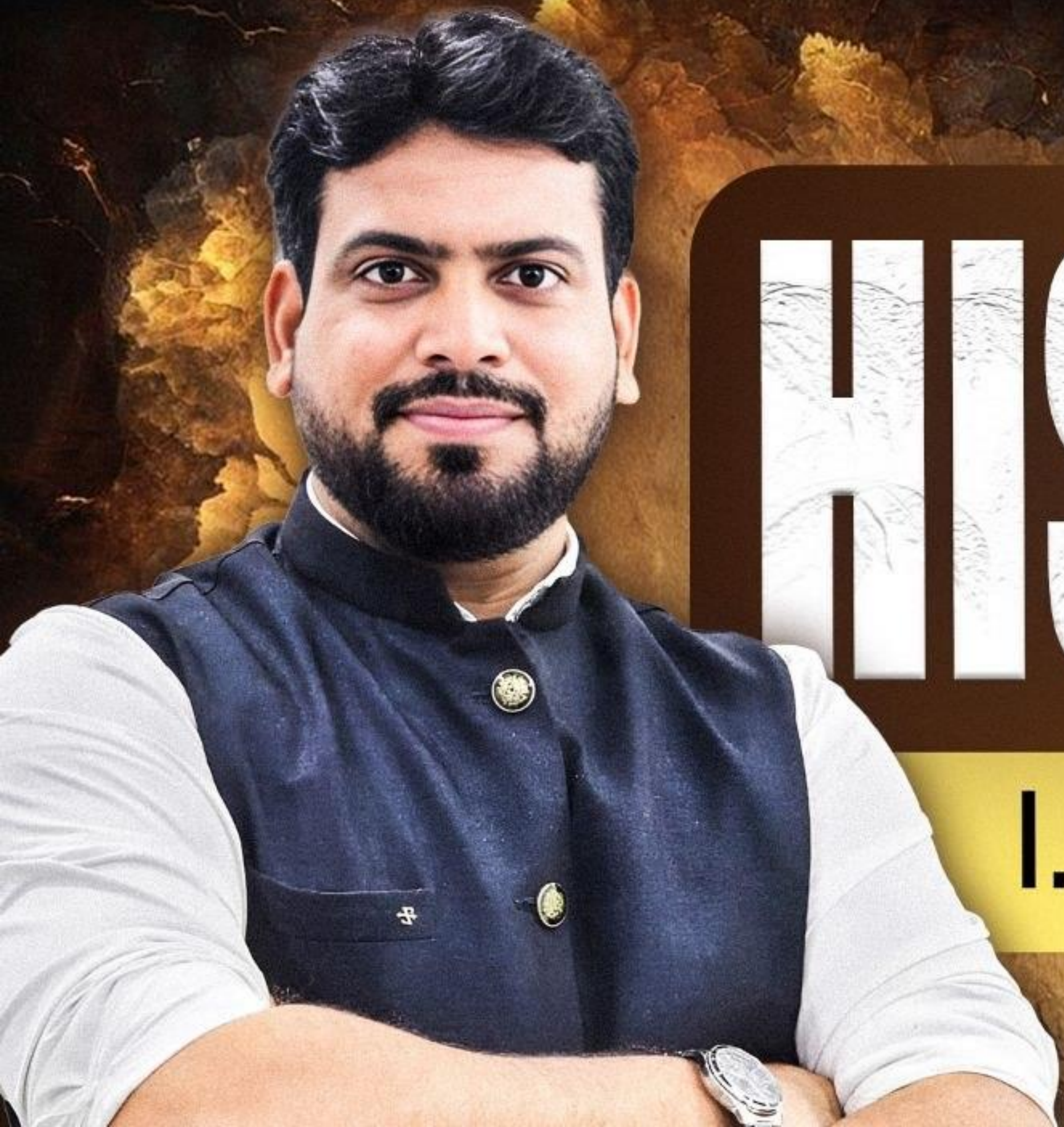

HISTORY

BY

I. SHRIKANT

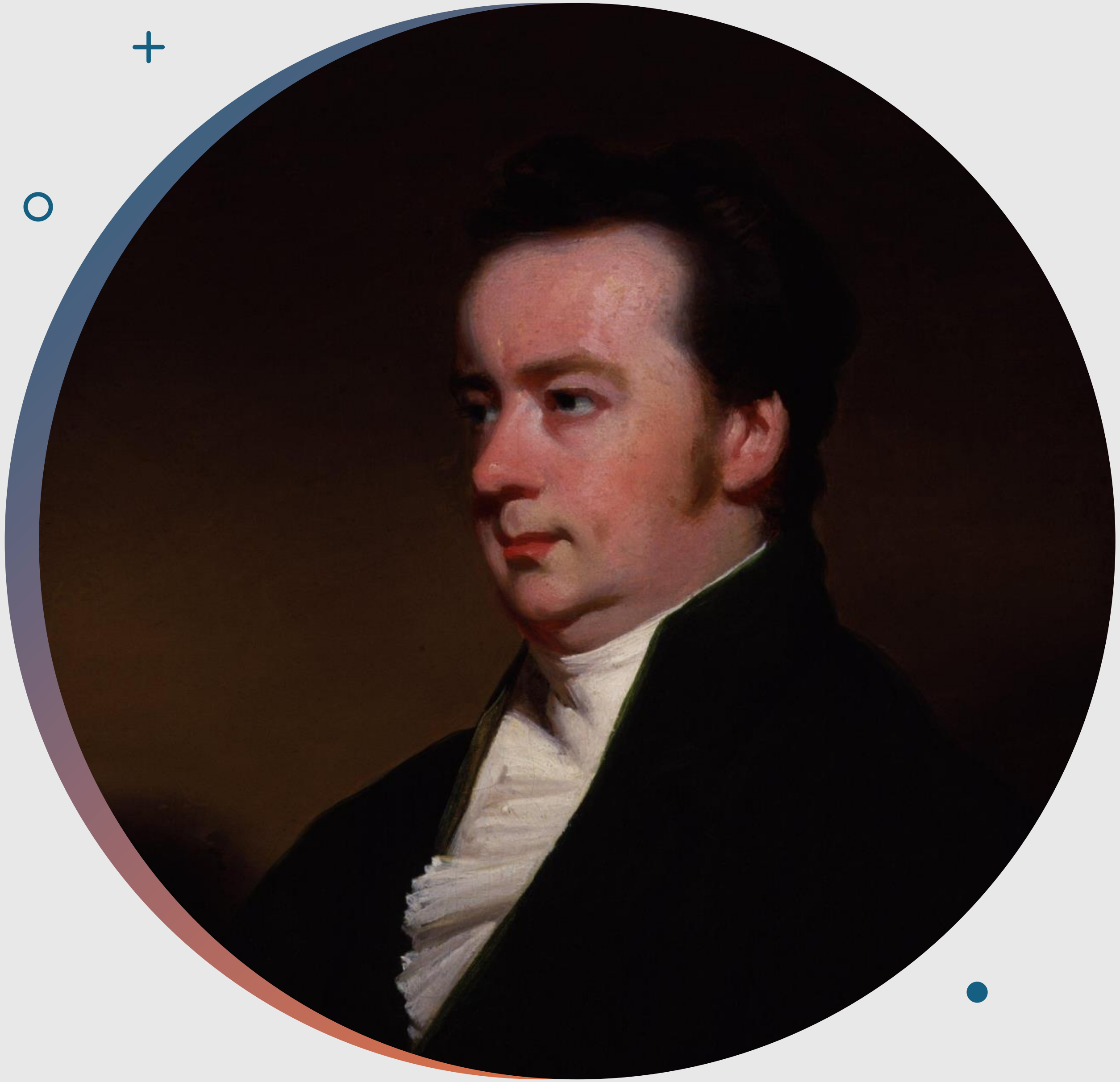

चार्ल्स मेटकॉफ (1835-36)

वृत्तपत्रांवरील बंधने उठवली. त्यामुळे त्याला वृत्तपत्रांचा मुक्तीदाता म्हटले जाते

- लाहोरला असताना त्याने फाशीची शिक्षा बंद केली होती.
- कंपनीच्या संचालक मंडळाने त्यावर प्रचंड टीका केली त्यामुळे त्यांनी राजीनामा देऊन 1836 यावर्षी इंग्लंडला परतला

लॉर्ड ऑकलंड (1836-1842)

- लॉर्ड ऑकलंड हा लॉर्ड बेंटिंकप्रमाणेच लोक-कल्याणकारी विचारांचा होता.
- सुरवातीला केवळ इंग्रजी शाळा व कॉलेजेसमध्ये शिकणाऱ्यांनाच सरकारी स्कॉलरशीप प्राप्त होत असे.
- ऑकलंडने हा फरक दूर करून संस्कृत, अरेबियन व पर्शियन भाषेतून शिकणाऱ्यांनाही सरकारी स्कॉलरशीपची सुविधा उपलब्ध करून दिली.

- कंपनीच्या सैनिकांना जनतेच्या धार्मिक कार्यक्रमांमध्ये सहभागी होण्यास मनाई केली.
- कृषि सिंचन धोरण अंमलात आणण्यासाठी पावले उचलली.
- 1838 - 42 : पहिले अफगाण युद्ध

- पहिल्या अफगाण युद्धात **ब्रिटीश ईस्ट इंडिया कंपनीचा (ब्रिटिशांचा)** पराभव झाला.
- या युद्धात ब्रिटीश सैन्याला अफगाणिस्तानातून माघार घ्यावी लागली आणि दोस्त मोहम्मदने पुन्हा सत्ता काबीज केली.

लॉर्ड एलेनबरो (1842-44)

अफगाणचा पराभव

एलेनबरोने सिंध प्रांतही भारताला जोडून टाकला.

1858 च्या कायद्याचा मसुदा तयार करण्याचे काम एलेनबरोने केले.

- गुलामगिरीची पद्धत रद्द केली
- ग्वाल्हेरच्या शिंदेंशी युद्ध करून त्यांची स्वायत्तता एलेनबरोने संपुष्टात आणली
- त्याच्या काळात प्रथमच डेप्युटी मॅजिस्ट्रेट हे नवीन पद निर्माण करण्यात आले.
- कंपनीचे संचालक तसेच भारतातील प्रशासक यांच्याशी संबंध चांगले नसल्याने त्याला 1844 मध्ये परत बोलविण्यात आले.

लॉर्ड हार्डिंग्ज पहिला (1844 ते 1848)

सरकारी कार्यालयांना रविवारी सुट्टी सुरू

पहिले इंग्रज-शीख युद्ध

गोंड जमातीतील नरबळीची प्रथा बंद केली

इंग्रजी येणाऱ्यांना नौकरीत प्राधान्य दिले

बालिका शिशु हत्येचा निषेध केला

लॉर्ड डलहौसी (1848 - 56)

वयाच्या 36 व्या वर्षी गव्हर्नर-जनरल म्हणून नेमण्यात आले.

त्याने ब्रिटिश मंत्रिमंडळात 'बोर्ड ऑफ ट्रेड' चा अध्यक्ष म्हणून कार्य केले

तो स्कॉटलंडमधील राजपुत्र होता.

त्याला 'आधुनिक भारताचा निर्माता' ही म्हटले जाते.

- दुसरे शीख युद्ध (1848-49)
- पंजाबचे विलीनीकरण (1849)
- दुसरे बर्मा युद्ध - (1852)

- डलहौसीने अयोध्या संस्थान गैरकारभाराचे निमित्त पुढे करून खालसा केले.
- सिमल्याला काही काळ राजधानी म्हणून घोषित केले
- नानासाहेब पेशवे यांचे पेन्शन बंद केले
- बंगाल तोफखान्याचे मुख्यालय कलकत्त्याहून मेरठला आणले.

- सैन्यात इंग्रजांची संख्या वाढवली तर भारतीयांची कमी केली
- गुरखा सैनिकांची व रेजिमेंटची संख्या वाढविली.
- गव्हर्नर जनरलला त्याच्या कामात मदतीसाठी बंगालमध्ये एक लेफ्टनंट गव्हर्नर नियुक्त केला.

- 1855 : वनसंवर्धनासाठी इन्स्पेक्टर जनरल ऑफ फॉरेस्टची नियुक्ती केली.
- स्थानिक भाषांच्या शाळा सुरू करण्याचा मानस होता त्याच्या प्रोत्साहनामुळे बंगाल, बॉम्बे आणि पंजाब येथील स्थानिक सरकारांनी स्थानिक शिक्षणाला उत्तेजन दिले.
- रूरकी येथे अभियांत्रिकी महाविद्यालय स्थापन केले.

- 1853 - पहिली रेल्वे (मुंबई ते ठाणे)
- ग्रँड ट्रंक रोडची दुरुस्ती
- 1854 : पोस्ट ऑफिस सुरु केले
- कराची, मुंबई, कलकत्ता या बंदरांचा विकास केला.

- 1856 : विधवा पुनर्विवाह कायदा संमत केला
- 1852 : तार यंत्रणेची सुरवात केली
- 4000 मैलांची लाइन टाकून कलकत्ता, मुंबई, मद्रास, पेशावर ही भारताची महत्त्वाची ठिकाणे जोडली गेली.

- 1855-56 साली संथाल विद्रोह.
- 1853 चा चार्टर ॲक्ट नुसार स्पर्धा परीक्षेची सुरुवात.
- डलहौसी - 'मुक्त व्यापार नीतीचा समर्थक' मानला जात

दत्तक वारस नामंजूर तत्वानुसार डलहौसीने खालसा केलेली संस्थाने

- सातारा (1848)
- जैतपूर (1849)
- संभलपूर (1849)
- बघाट (1850)
- उदयपूर 1852
- झाशी 1853
- नागपूर 1854
- करौली 1855
- अवध 1856

PYQ

1) लॉर्ड हार्डिंग (1844 - 48) यांच्या काळात कोणते पहिले युद्ध झाले ? (2025 ग्रुप C)

(1) इंग्रज मराठा युद्ध

(2) इंग्रज शिख युद्ध

(3) इंग्रज अफगाण युद्ध

(4) इंग्रज मुघल युद्ध

2)लॉर्ड डलहौसीच्या बाबत पुढीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत ? (Comb. C. 2019)

(a) रेल्वेयुग सुरू केले.

(b) स्वतंत्र सार्वजनिक बांधकाम खाते निर्माण केले.

(c) 1852 मध्ये तार विभागाची स्थापना केली.

(d) 1854 मध्ये पोस्ट कायदा संमत करून टपाल तिकिटांची सुरूवात केली.

(1) (a), (b) आणि (c) फक्त

(2) (b), (c) आणि (d) फक्त

(3) (a), (c) आणि (d) फक्त

(4) वरील सर्व बरोबर

3)कोणत्या गव्हर्नर जनरलनी इनाम कमिशन 1828 ला नेमले ?

(PSI 2016)

(1) लॉर्ड विलियम बेंटिंक (2) लॉर्ड हेस्टिंग्स

(3) लॉर्ड वेलेस्ली (4) लॉर्ड मेयो

4)खालील वर्णनावरुन योग्य पर्याय निवडा :(राज्य सेवा 2021)

(a) या कॉलेजची स्थापना लॉर्ड वेलस्ली केली. (b) कलकत्ता येथे ते स्थित होते.

(c) इ. स. 1800 मध्ये ते स्थापन झाले.

(d) कंपनीच्या नागरी सेवकांना येथे खास प्रशिक्षण दि जात होते.

(1) बॅप्टिस्ट मिशनरी कॉलेज (2) जनरल असेंब्लीज इन्स्टीट्यूशन

(3) प्रेसिडेन्सी कॉलेज (4) फोर्ट विल्यम कॉलेज

5) "तैनाती फौजेची" पद्धत कोणी सुरू केली ? (STI 2012)

(1) लॉर्ड डलहौसी (2) लॉर्ड क्लाईव्ह

(3) लॉर्ड वेलस्ली (4) लॉर्ड हेस्टिंग्ज

1757 - 1857 महत्वाचे कायदे

1773 रेग्युलेटिंग ॲक्ट

- भारताच्या बाबतीत ब्रिटिश पार्लमेंटचा हा पहिला हस्तक्षेप होता.
- उद्देश : कर्मचाऱ्यांच्या आर्थिक सुबत्तेला आळा घालणे, तसेच कंपनीच्या व्यवहारावर व राज्यकारभारावर अंकुश ठेवणे.
- गव्हर्नर जनरलला बंगाल, बिहार व ओरिसा या प्रदेशांच्या महसूल, नागरी व लष्करी शासनावर नियंत्रण ठेवण्याचा अधिकार मिळाला.

- पहिला गव्हर्नर जनरल - वॉरेन हेस्टिंग्ज
- सर्वोच्च न्यायालयाची कलकत्ता येथे स्थापना.
- एक मुख्य व तीन इतर न्यायाधीश.
- पहिला मुख्य न्यायाधीश एलिजा इम्पे

- गव्हर्नर जनरल व कौन्सिलबाबतचे खटले या न्यायालयात नसून इंग्लंडमधील किंग्ज बेंचसमोरच दाखल होत.
- ब्रिटिश सरकारने ईस्ट इंडिया कंपनीला 20 वर्षांकरिता भारतात व्यापाऱ्याच्या एकाधिकाराची सनद दिली.

1784 - पिट्स इंडिया ॲक्ट

- रेग्युलेटिंग ॲक्टमधील उणिवा दूर करण्यासाठी हा कायदा बनविण्यात आला. पिट हा ब्रिटनचा पंतप्रधान होता. त्याच्या नावावरून हा कायदा ओळखला जातो.
- या कायद्यानुसार बोर्ड ऑफ कंट्रोल स्थापना

- **कार्य :** कंपनीचा महसूल, सर्व मुलकी व्यवहार तसेच भारतातील ब्रिटिश लष्कर यावर देखरेखीचे व नियंत्रणाचे अधिकार बोर्डाला असतील.
- इतर प्रदेशातील प्रमुखापैकी बंगालचा प्रमुख हा सर्वोच्च असेल

1786 चा कायदा

- लॉर्ड कॉर्नवॉलिसच्या आग्रहानुसार पारित करण्यात आला.
- या कायद्यानुसार कॉर्नवॉलिसला त्याच्या कौन्सिलच्या वरचढ अधिकार देण्यात आला.

1793 चा चार्टर ॲक्ट

- कंपनीला दिलेली 20 वर्षांची मुदत संपली होती, त्यासाठी हा कायदा केला व पुन्हा 20 वर्षांची व्यापाराची मुदतवाढ कंपनीला देण्यात आली .
- गव्हर्नर जनरल व सरसेनापतीच्या नेमणुकीसाठी राजाची पूर्वपरवानगी आवश्यक केली.

- संरक्षणाच्या दृष्टीने आवश्यक झाल्यास भारताच्या महसुलाची संपूर्ण रक्कम इंग्लंडच्या सेवेकरिता वापरण्याचा अधिकार ब्रिटिश राजसत्तेला दिला.
- या कायद्याने बोर्ड ऑफ कंट्रोलच्या सदस्यांचे व कर्मचाऱ्यांचे पगार भारतीय महसुलातून करण्याची तरतूद केली

1813 चा चार्टर ॲक्ट

- कंपनीचा भारतातील व्यापाराचा एकाधिकार पूर्ण समाप्त होऊन सर्व ब्रिटिश व्यापाऱ्यांना खुला केला. मुक्त व्यापाराचे तत्व लागू केले
- ब्रिटिश व्यापारी व ख्रिश्चन मिशनरी यांना भारतात स्थायिक होण्याची परवानगी दिली. त्यासाठी संचालक किंवा बोर्डकडून परवाना घ्यावा लागे.
- शिक्षणासाठी दरवर्षी 1 लाख रुपये देण्याची तरतूद केली.

1833 चा चार्टर ॲक्ट

- कंपनीचा चीनसोबतचा व चहाच्या व्यापाराचा एकाधिकार रद्द केला. यापुढे भारताचे शासन चालविणे इतकेच कंपनीचे काम होते.
- पुन्हा 20 वर्षांकरिता कंपनीच्या सनदेचे नूतनीकरण केले.

- बंगालचा गव्हर्नर जनरल हा भारताचा गव्हर्नर जनरल बनला. (भारताचा पहिला गव्हर्नर जनरल - विल्यम बेंटिक)
- बोर्ड ऑफ कंट्रोलचा अध्यक्ष यापुढे भारतातील सर्व व्यवहारांकरिता एक मंत्री बनला. त्याला मदतीसाठी दोन साहाय्यक देण्यात आले, यातूनच भारताच्या सेक्रेटरी ऑफ स्टेटचे कार्यालय अस्तित्वात आले.

- भारतात एकसमान न्यायप्रणालीची सुरुवात झाली. त्यासाठी गव्हर्नर जनरलने एक लॉ कमिशन नेमले. कौन्सिलचा चौथा सदस्य मेकॉले याला कमिशनचा अध्यक्ष बनविले.
- युरोपातून भारतात येणे व येथील मालमत्ता विकत घेण्यावरील सर्व निर्बंध काढून टाकले.
- नागरी व लष्करी विषयांबाबत सर्व निर्णय गव्हर्नर जनरलकडे देण्यात आले.

- बंगाल, मद्रास व मुंबई इलाख्यांवरील संपूर्ण नियंत्रण गव्हर्नर जनरलकडे आले.
- कोणत्याही भारतीय नागरिकाला कंपनीच्या नोकरीवर ठेवताना धर्म, वंश, जन्म यांवर आधारित भेदभाव केला जाणार नाही.
- आग्रा प्रेसिडेंसी निर्माण करण्यात आली
- गव्हर्नर जनरलच्या कौन्सील मध्ये चौथा सदस्य कायदा सदस्य असेल (लॉर्ड मेकाले पहिला कायदा सदस्य)

1853 चा चार्टर ॲक्ट

- हा पार्लमेंटने पारित केलेला शेवटचा चार्टर ॲक्ट ठरला.
- या कायद्यान्वये कंपनीच्या संचालकांची संख्या 24 हून 18 करण्यात आली. त्यांपैकी सहा राजसत्तेमार्फत नियुक्त केले जातील.

- कंपनीच्या कोर्ट ऑफ डायरेक्टर्सचा नेमणुकीचा अधिकार काढून घेण्यात आला. त्याऐवजी भारतातील मुलकी सेवेत निवड व भरती करण्यासाठी खुल्या स्पर्धेची व्यवस्था लागू करण्यात आली
- या कायद्यानुसार बंगालसाठी स्वतंत्र लेफ्टनन्ट गव्हर्नरची तरतूद करण्यात आली. त्यानुसार लॉर्ड डलहौसी पहिला वास्तव 'भारताचा गव्हर्नर-जनरल' बनला.

- त्याच्याकडे आता बंगालचा गव्हर्नर म्हणून अतिरिक्त कार्यभार नव्हता.
- संसदीय व्यवस्थेची अल्पशी सुरूवात केली

PYQ

1)कलकत्यास सुप्रीम कोर्टाची स्थापना कोणत्या कायद्याने करण्यात आली ? (Comb. B & C 2018)

(1) 1773 चा रेग्युलेटिंग अ‍ॅक्ट

(2) 1784 चा पिट्स इंडिया अ‍ॅक्ट

(3) 1793 चा सनदी कायदा

(4) 1813 चा सनदी कायदा

2) ब्रिटीश ईस्ट इंडिया कंपनीची भारतातील व्यापारविषयक मक्तेदारी कोणत्या कायद्यान्वये संपुष्टात आली ? (PSI 2017)

(1) 1793 चा सनदी कायदा

(2) 1813 चा सनदी कायदा

(3) 1773 चा नियमनाचा कायदा

(4) 1858 चा भारताच्या सुशासनाचा कायदा